

ΤΟ ΕΡΓΟ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ

(Ἡ ἀδυναμία τῆς νεοελληνικῆς ιστοριογραφίας νὰ σώσει καὶ
ν' ἀξιοποιήσῃ τὸ ἔργο τῶν Φιλικῶν)

Γ. ΒΑΛΕΤΑ

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία ἀποτελεῖ βαρυσήμαντο, κορυφαῖο βαθμὸ μέσα στὴ νεοελληνικὴ ἱστορία. Ἡ αἰώνια δόξα, ὁ ὑπερθαύμαστος ἄθλος τῆς Φιλικῆς ἦταν ὅτι ἔσυρε τὸ ἔθνος στὸν Ἀγώνα, χρησιμοποιώντας ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ πείσει τοὺς δισταχτικούς, τοὺς ἀνάβλητικούς νὰ ριχτοῦν στὴ φωτιά. Γι' αὐτὸ τὸ ἐθνοσωτήριο ἔργο τοὺς κατηγορήθηκαν, μισήθηκαν οἱ Φιλικοὶ γιὰ λαοπλάναι καὶ ἀπατεῶνες, ἡ ἱστορία ὅμως τοὺς δικαίωσε. Ἐδείξε ὅτι ἡ Ἐπανάσταση ἔγινε στὴν ὥρα της, οἱ συνθήκες ἦταν ὥριμες καὶ κατάλληλες, ὁ λαὸς πανέτοιμος. Χρειάστηκαν χρόνια, χύθηκε ποταμὸς τὸ αἷμα, ἀλλὰ ἕνας τέτοιος Ἀγώνας πῶς θὰ μπορούσε νὰ σταθῇ χωρὶς θυσίες; Καὶ ποιά Ἐπανάσταση ἔγινε χωρὶς θυσίες;

Μὲ τὴ διάδοση, μὲ τὴν ὀργάνωση, μὲ τὴν ἐπιτάχυνση ποὺ ἔδωσε στὴν προετοιμασία καὶ στὴν ἔκρηξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγώνα ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία, στάθηκε ὁ κινητήριος μοχλὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Τὰ ἑκατὸ πενήντα χρόνια, ποὺ κλείνουν ἐφέτος ἀπὸ τὴν ἱδρυση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας (καλοκαίρι 1814) δὲν μπόρεσαν ἀκόμα νὰ μᾶς δώσουν μιὰ συνολικὴ σύλληψη τοῦ ἔργου της, μιὰ συνθετικὴ ιστορικοκριτικὴ ἀξιολόγησή του, μιὰ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ τῶν στοιχείων, ποὺ δείχνουν τὴ δράση καὶ τὸ ἱστορικό της ξάπλωμα.

Εἶναι τὸ πολυδύναμο ἀκροβλάσταρο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ἡ ἀκραία του πρόβαση, ὅπου ἡ ποσότητα μὲ τὸ ξάπλωμα τῶν φώτων μετατρέπεται σὲ ποιότητα, γίνεται ἐπαναστατικὴ ἰδέα, ἐπαναστατικὴ πράξη. Στὸ σύνολό της κοιταγμένη ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία ἀποτελεῖ ἕναν ὑπερθαύμαστο ἱστορικὸ ἄθλο, ποὺ κατορ-

θώθηκε μὲ τὶς προοδευτικώτερες δυνάμεις ὅλου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔστησε παμβαλκανικὰ αἰτήματα, ἔγινε ἡ ἔκφραση τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπ' τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τὶς ἐπηρεάσε μὲ τὴ σειρά της. Τὸ ἔργο τῶν Φιλικῶν εἶναι κινημένο ἀπὸ τὸ ἄχτι, ἀπὸ τὸ συσσωρευμένο καὶ ἀκατάλυτο μῖσος ἐναντίον τὴν πιὸ καθυστερημένη καὶ ἀπάνθρωπη τυραννία, ποὺ γνώρισε ποτέ λαὸς τοῦ κόσμου, τόσο σὲ διάρκεια, ὅσο καὶ σὲ γεννοχτόνα ὠμότητα, καταλυτικὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἄν στάθηκε ἡ Φιλική, ἂν κρατήθηκε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, αὐτὸ χρωσιέται στὸ ἄχτι τοῦ λαοῦ, ποὺ ἔβαλε στὴν ἄκρη ὅλα τὰ προβλήματα τῆς δυσβάσταχτης ζωῆς του, κι' ἔρριξε ὅλες τὶς δυνάμεις του, ἔδωσε ὅλο τὸν ἑαυτό του, στὸ πρωταρχικὸ αἶτημα τῆς ἀποτίναξης τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ, τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης, ἀψηφώντας καὶ αὐτὸ τὸ θάνατο μπροστὰ στὴ χιλιάκριβη λευτεριά. Ἐμβλημα τῶν Φιλικῶν ἦταν ὁ ἀσύλληπτος σὲ περιεχόμενο καὶ βάθος στίχος τοῦ Ρήγα «Καλλίτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ —παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά καὶ φυλακὴ». Ποιά ἦταν αὕτὴ ἡ πανάκριβη ὥρα ἐλεύθερης ζωῆς; Ποιά ἄλλη ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ζεῖ ὁ ἐλεύθερος πολιορκημένος, ἀντιμετωπίζοντας μὲ τὸ θάνατο τὸν ἐχθρό του καὶ πατώντας κατὰστηθα μὲ τὸ θάνατό του τὸ θάνατο.

Ὅπως στὸν τομέα τῆς γλώσσας, ἔτσι καὶ στὸν τομέα τῆς ἱστορίας ὁ νεοελληνικὸς ἀστικός κόσμος στάθηκε ὅχι μόνον ἀνίκανος ν' ἀφομοιώσῃ τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ του, ἀλλὰ θέλησε καὶ νὰ τὰ ἐξαφανίσει, ὅπως ὁ Κρόνος τὰ παιδιά του.

Τρεῖς λόγοι συντελέσανε στὴν ἀτέλεια

καὶ στὴ βραδυπορεία, ποὺ παρουσιάζει ἀκόμα ὕστερα ἀπὸ ἐνάμιση αἰῶνα ἡ μελέτη, ἡ ἔρευνα, ἡ ἱστορικὴ ἀξιολόγηση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Ὁ χαρακτήρας τῆς σὰ συνομωτικῆς ἐπαναστατικῆς ὁργάνωσης, ποὺ συντελοῦσε στὴν ἐξαφάνιση, στὸ κρύψιμο τῶν πληροφοριῶν καὶ ντοκουμέντων. Ἡ διασπορά τῆς σὲ διάφορα κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ ξάπλωμά της στοὺς Βαλκανικοὺς Λαοὺς καὶ στὴ Ρωσία, μαζί με τὴν πολυμορφία τῶν διασταυρώσεων καὶ διακλαδώσεων καὶ τὸ ἀκαταμέτρητο πλῆθος τῶν κατὰ τόπους φορέων καὶ παραγόντων τῆς ἑταιριστικῆς δραστηριότητος. Τρίτος λόγος εἶναι ἡ πτώση καὶ τὸ κυνήγημα τῶν Φιλικῶν μέσα στὶς πολιτικοκοινωνικὲς ἐξελίξεις τοῦ Εἰκοσιένα.

Σχετικὰ μετὰ τὸν τρίτο καὶ σοβαρότερο λόγο, διαπιστώνουμε μέσα σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τοῦ Εἰκοσιένα κι ἀκόμα πιὸ πρὶν καὶ πολλὰ χρόνια μετὰ, μιὰν ἄγρια προγραφὴ ἐνάντια σὲ κάθε τι ποὺ θύμιζε ὄχι μόνο τὴν προσφορά, ἀλλὰ καὶ τὴν παράδοση καὶ τὸ ὄνομα ἀκόμα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας — τὰ πρόσωπα, τὰ χρώματα, τὴν ἰδεολογία, τὶς ἀρχές της.

Οἱ ἀντιδραστικοί, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν ἰδεολογία καὶ τὴν πολιτικὴ τους κυριαρχία. Οἱ προσδευτικοὶ ἄστοι μετὰ τὸν ἀμφιταλαντευόμενο, συμβατικὸ τους ρόλο, γιὰ νὰ προφυλάξουν τὸν καθαρὰ ἐθνικὸ ἀπελευθερωτικὸ χαρακτήρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἀπὸ τὶς καταδρομὲς καὶ τὶς συκοφαντίες τῶν ντόπιων καὶ ξένων ἐχθρῶν της, ὅτι εἶναι κίνημα ὀχλαγωγικὸ, ἀνατρεπτικὸ τῶν καθεστώτων, καὶ νὰ τὴ σώσουν ἀπ' τὶς πολὺμορφες ἐπιβουλές τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας, φοβόταν καὶ νὰ προφέρουν ἀκόμα τ' ὄνομά της, πολὺ περισσότερο νὰ ὁμολογήσουν ἢ νὰ καυχηθοῦν. πὼς χρημάτισαν Φιλικοί, πὼς τὸ ἔργο τῆς Φιλικῆς ἦταν ἐκεῖνο, ποὺ προετοίμασε καὶ ὁργάνωσε τὸν Ἀγῶνα, τὸ ἀπίστευτο αὐτὸ θαῦμα τοῦ ξεσηκωμοῦ ἐνὸς λαοῦ μέσ' ἀπ' τὰ δεσμὰ μιᾶς πολυχρόνιας καταλυτικῆς δουλείας, μέσ' ἀπ' τὶς συνθήκες, ποὺ ὁ ὄγκος, ἡ παντοδυναμία τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἔκαναν καὶ τὴν ιδέα ἀκόμα τῆς Ἐπανάστασης θεότρελλη φαντασιοκοπία, ποὺ οὔτε σὰν ὄνειροπόλημα, οὔτε σὰν πόθος ἀπλὸς θὰ μπορούσε νὰ σταθῇ καὶ νὰ χωρέσει στὸ μυαλὸ τοῦ ραγιαῶ.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ἀντεπαναστατικὴ στάση τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας ἔπαιξε τεράστιο ρόλο, γιὰ τὴν μετὰ τὸ ἐντρομο ἀπολυταρχικὸ της πνεῦμα, πολεμοῦσε ἄγρια στὴ γένεσή του κάθε λαϊκὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα καὶ ἕνα χρόνο πρὶν εἶχε πνίξει στὸ αἷμα τὶς λαϊκὲς ἐξεγέρσεις τῆς Ἰταλίας στὴ Νεάπολη, στὴ Σικελία καὶ Πεδεμόντιο, ὅπου ὁ λαὸς ξεσηκώθηκε ἐνάντια στὴ μοναρχία καὶ στοὺς αὐστριακοὺς καταχτητές, ζητώντας τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν ἐθνικὴ ἔνωση τῆς Ἰταλίας.

Οἱ ἀντιδραστικοὶ λοιπὸν ἤθελαν νὰ παρουσιάσουν τοὺς Φιλικούς, πὼς τάχα εἶχαν δεσμοὺς μετὰ τοὺς καρμπονάρους τῆς Ἰταλίας «καὶ μετὰ ἄλλας ἑταιρίας τῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι προσπαθοῦν μυστικὰ ν' ἀνατρέψωσι καὶ μετὰ μιαν νέαν ἐπανάστασιν νὰ δώσωσι νέαν μορφήν εἰς τὴν Εὐρώπην».(1) Μετὰ τὸ σκιάχτρο τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας στα χέρια, φρουροὶ τάχα τῆς Ἐπανάστασης, θέλουν ν' ἀπογυμνώσουν τὸν Ἀγῶνα ἀπὸ τὸ λαϊκὸ, δημοκρατικὸ του περιεχόμενο. Οἱ παρείσαχτοι κοτζαμπάσηδες καὶ μεγαλοαστοὶ παρουσιάζονται τὴν ὥρην ἐπανάστατες μετὰ τὸν προκαθορισμένον σκοπὸ νὰ πνίξουν τὰ ἀντιφεουδαρχικὰ αἰτήματα τῆς Ἐπανάστασης, καὶ γι' αὐτὸ κυνηγοῦσαν στὸ ὄνομα καὶ στὸ πρόσωπο τῶν Φιλικῶν κάθε ἐλευθεριάζουσα τάση, ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦσε τὰ ταξικὰ τους συμφέροντα καὶ στρεφόταν ἐνάντιά τους, αὐτοὶ ποὺ ὅταν, μετὰ τὴν ὑπεράνθρωπη δραστηριότητα τῶν Φιλικῶν, ἄρχισε ἡ Ἐπανάσταση, καταφοβισμένοι, ἔτριβαν τὰ μάτια τους καὶ δὲν ἤξεραν τί νὰ κάνουν. «Ὅτι τὸ κίνημα, γράφει ὁ φιλικὸς Ἰγνάτιος Οὐγγαροβλαχίας(2), δὲν ἦτο ἐθνικόν, τοῦτο δὲν ἐμβαίνει εἰς ἀμφιβολίαν, διότι ὄχι μόνον τὸ γένος δὲ τὸ ἤξευρε καὶ δὲν εἶχε περὶ τούτου διόλου προϋπάρχουσιν εἴδησιν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ὁμογενεῖς, ὄντες μέλη τῆς Ἑταιρίας, δὲν εἶχαν εἴδησιν, ἀλλὰ τὸ ἔμαθαν καὶ αὐτοί, ὡς ἡμεῖς οἱ ἄλλοι, ἀπὸ τὰς προκηρύξεις τοῦ Ὑψηλάντου...»

Ὅλοι οἱ ἀντιφιλικοὶ ἦταν στὸ βάθος ἐχθροὶ τῆς ἐπανάστασης. Μισοῦσαν τοὺς Φιλικούς, γιὰ τὴν τοὺς ἐβάλαν στὰ αἶματα καὶ δὲν τοὺς ἄφηναν νὰ βασιλεύουν ἡσυχὰ μετὰ τὰ φέουδα καὶ τὰ τσιφλίκια τους στὸ σθέρκο τοῦ λαοῦ μαζί με τοὺς Τούρκους. Τοὺς ὑβρίζουν, τοὺς συκοφαντοῦν, τοὺς κατατρέχουν σ' ὅλη τὴ διάρκειά τοῦ Ἀγῶνα, γιὰ νὰ εὐθυγραμμιστοῦν μετὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀντεπαναστατικὴ πολιτικὴ τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἕνα γράμμα (1823) τοῦ Φιλικοῦ ἐμπόρου Ἰωάννη Δ. Μελά(3) ποὺ, καταφοβισμένος, προσπαθεῖ νὰ πετάξει ἀπὸ πάνω του τὴν ρετσινιά τοῦ Φιλικοῦ. «Καὶ ἂν ἤξευρα, γράφει, ὅτι ὁ Γιαννικέσης εἶναι ἐκεῖνος, ὅπου σπεῖρει ζιζάνια καὶ διχόνοιες, σὰς θεβαιῶ ὅτι μόνος μου ἤθελα τὸν φονεῦσαι. Ἀλλὰ, κύριε, εἶναι, ἀλλὰ ὅπου ταραττοῦν τὴν ἑλλάδα. Εἶναι οἱ πλάνοι τοῦ Ξάνθου καὶ τῶν ὀπαδῶν του, ὅπου ζητοῦν νὰ τὴν ἀναποδύγουν. Ὅμως ἡ Θεία Πρόνοια ἐλπίζω νὰ μὴν ἀφήσῃ τοὺς κακοὺς. Στοχάζομαι, ὅτι ἡ ζήτησίς μας εἰς τὴν Βερῶνα νὰ ἀπόδειξε ἄρκετὰ ὅτι ἡμεῖς δὲν εἴμεθα τῶν Καρβούνων (ἐννοεῖ τοὺς Καρμπονάρους δημοκρατικοὺς λαϊκοὺς ἐπανάστατες). Τὸ Συνέδριον τῆς Βερῶνας (1823) ἀρνήθηκε ν' ἀκούσῃ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἐπα-

ναστατημένων Ἑλλήνων καὶ τοὺς χαρα-
χτήρισε στασιαστές ἐνάντια στο νόμιμο
Μονάρχη (τὸ Σουλτάνο!). Αἱ θυσίαι
μας, αἱ ἀνδραγαθίαι ἀπέδειξαν σα-
φῶς, ὅτι αὐτὸ τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ζητεῖ
νὰ συναριθμηθῇ εἰς τὰ πολιτικά ἔθνη (τῆς
Εὐρώπης), καὶ ὅχι νὰ ὁμοιάσῃ τοὺς ἀ-
χρεῖους (ἐννοεῖ τοὺς ἐπαναστάτες γενικά),
ὅπου διὰ τὰ μερικά τους (=ἀτομικά) πά-
θη συγχύζουν τοὺς ἡγεμόνας (τῆς Ἱε-
ρῆς Συμμαχίας) καὶ ταράττουν τὴν ἡсу-
χίαν τῆς Εὐρώπης. Τὸ ἔθνος μας ἔχει ἀ-
νάγκην ἀπὸ μίαν ἀρχήν. Δημοκρατία καὶ
ἀριστοκρατία δὲν ὑποφέρεται, διότι τὰ πά-
θη τους (ἐννοεῖ τὶς δυστυχίες ποὺ προξε-
νοῦν) εἶναι μεγάλα. Καυχῶμαι ὅτι ἡμην
μέλος αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως (δὲν τολμᾷ
νὰ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς Φιλικῆς Ἑται-
ρίας), ἀλλὰ ἐγὼ δὲν μετέχω (ἐννοεῖ στὴ
δράση τῆς) καὶ φατριαστῆς (ἀνατρεπτι-
κός) δὲν εἶμαι, ἐπειδὴ μὲ φθάνει ἡ κοινὴ
(ἐννοεῖ ὁδός, δηλαδή οἱ καθιερωμένες πο-
λιτικὲς ἀρχές). Ζητῶ συγγνώμην, ἂν ἐ-
λευθέρως σᾶς ἔγραψα. Δὲν ἐννοῶ ὅμως
νὰ σᾶς σκοτίσω, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ σᾶς δεί-
ξω τὴν ἀθωότητά μου (ἀπὸ κάθε ἀνάμιξη
ἢ ὑποστήριξη τῶν ἀρχῶν τῆς Φιλικῆς Ἑ-
ταιρίας) καὶ ὅτι τὰ φρονήματά μου εἶναι
φιλοπάτριδα. Καὶ σᾶς περικαλῶ νὰ μὴν
ἐλαττωθῇ ἡ πρὸς ἐμέ ἀγάπη σας».

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀγωνίζεται ν' ἀπο-
σεῖσει τὴν κατηγορίαν τοῦ Φιλικοῦ καὶ ν'
ἀποδείξει τὰ «φιλοπάτριδα φρονήματά
του» ἕνας ἀπ' τοὺς πολλοὺς Φιλικούς. Τὸ
παραπάνω ντοκουμέντο δείχνει τὴν τερά-
στια ἀλλαγὴ, ποὺ ἔγινε, ἀπὸ τὶς ἀρχές
κιόλας τοῦ Εἰκοσιένα, στὴν ἐκτίμηση τοῦ
ἔργου τῶν Φιλικῶν, τὴν ἀπότομη μετα-
στροφή τῶν πνευμάτων ἐνάντια στὴν ἰδεο-
λογία τους, τὸ κυνήγημα καὶ τὸν τέλειο
παραγκωνισμό τους, ποὺ ἔπαιρνε διαστά-
σεις ἐξαφανισμοῦ.

Ἡ μετάσταση αὐτή, ὅπως εἶπαμε,
ἀντιπροσώπευε, ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα δυὸ
παραγόντων: τῶν ἀντεπαναστατικῶν σκο-
πῶν τῆς ὀλιγαρχίας ἀπ' τὴ μιὰ καὶ τῆς
ἀνάγκης νὰ ἀποσοβηθεῖ κάθε ἀντίδραση
τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας πρὸς τὴν Ἑλλη-
νικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ τὴ θεωροῦσε σὰν
πολιτικοκοινωνικὴ ἀντιμοναρχικὴ ἐξέγερ-
ση. Τῇ δεύτερῃ ἀποψὲ θέλει νὰ στηρίξει
ὁ Κολοκοτρώνης, διακηρύχνοντας τὸν ἀ-
πόλυτα ἔθνικό, καὶ καθόλου κοινωνικοπο-
λιτικὸ χαρακτήρα τοῦ Εἰκοσιένα, τὸ δια-
φορισμὸ του ἀπ' τὴν ἀλυσσίδα τῶν ἄλλων
κινήματων (Ἰσπανίας, Ἱταλίας, Πολωνίας,
Ρωσσίας), ποὺ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ συνταρά-
ζανε τὴν Εὐρώπην καὶ προκάλεσαν τόσο
τὴ σύσταση, ὅσο καὶ τὴν ἐντονὴ ἀντίδραση
τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας γιὰ τὴν ἀμεση κα-
ταστολὴ καὶ τὴν κατάπνιξή τους.

«Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἰδική μας, θροντο-
φωνάζει ὁ Γέρος τοῦ Μωριά, δὲν ὁμοιάζει
μὲ καμμιάν ἀπ' ὅσες γίνονται τὴν σήμερον
εἰς τὴν Εὐρώπην. Τῆς Εὐρώπης αἱ ἐπα-

ναστάσεις ἐνάντιον τῶν διοικήσεών των εἶ-
ναι ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ ἐδικός μας πό-
λεμος ἦταν ὁ πλέον δίκαιος, ἦταν ἔθνος
μὲ ἄλλο ἔθνος, ἦταν μὲ ἕνα λαόν, ὅπου
ποτέ δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς τοι-
οῦτος, παρὰ μόνον ὅ,τι ἔκαμε ἡ θία. Οὕτε
ὁ Σουλτάνος ἠθέλησε ποτέ νὰ θεωρήσῃ
τὸν ἑλληνικὸν λαόν ὡς λαόν ἄλλ' ὡς
σκλάβους....» (4) Ὁ Κολοκοτρώνης προ-
βάλλει στοὺς ξένους μονάρχες προστάτες
καὶ ἐπεμβατιστὲς τὸν καθαρὰ ἔθνικό ἀπε-
λευθερωτικὸ χαρακτήρα τῆς Ἑλληνικῆς
Ἐπανάστασης, δηλαδή ἀπογυμνώνει τὴν
Ἐπανάσταση ἀπὸ κάθε κοινωνικὸ περιε-
χόμενο, θυσιάζοντας ὅλα τὰ ἀστικοδημο-
κρατικά της αἰτήματα στὸν ἔθνικό σκοπὸ,
ποὺ ἦταν τόσο ἐπιταχτικός, ἐξ αἰτίας τοῦ
ἀφόρητου ζυγοῦ τῶν Τούρκων, ὥστε ἡ
πραγμάτωσή του νὰ παραμερίζει, νὰ ἐπι-
σκιάζει κάθε ἄλλο σκοπὸ. Ἄν σκεφτοῦμε,
ἄλλωστε, ὅτι μέσα σ' ὅλη τὴν αἱματηρὴ
διαδρομὴ τοῦ Εἰκοσιένα ἀπ' τὴν πλευρὰ
τῆς ἀγροτιάς, ποὺ ἦταν ἡ κινητήρια δύ-
ναμη τῆς Ἐπανάστασης, ὁ βασικὸς αἵμα-
τοδότης τῆς (παράλληλα μὲ τοὺς θιοτέ-
χνες καὶ τὰ λαϊκὰ στρώματα τῶν πό-
λεων), δὲν προβλήθηκαν μὲ σαφήνεια καὶ
θέση πολιτικοκοινωνικά αἰτήματα, οὔτε ἔ-
γιναν, ἔξω ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο, συν-
τονισμένα ἀγροτικὰ κινήματα, μπορούμε
νὰ ποῦμε ὅτι μόνο οἱ Φιλικοί, συνταυτι-
σμένοι μὲ τοὺς Καρμπουνάρους στὴν ἀν-
τίληψη τῶν μεγαλοκοτζαμπάσηδων, τῶν
Φαναριωτῶν καὶ τοῦ ἀνώτερου κλήρου, ἦ-
ταν τὸ φόβητρο, ὁ κίνδυνος γιὰ συνωμοτι-
κὲς ἐνέργειες, ξεσηκωμοὺς καὶ ταραχές,
τῇ στιγμῇ μάλιστα, ποὺ εἶχε πλατιά δια-
δοθεῖ τὸ μὴ πραγματοποιημένο σχέδιο τοῦ
Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη νὰ κάνει διανομὴ
τῆς γῆς στοὺς ἀγρότες τῆς Μολδοβλαχίας,
νὰ χτυπήσῃ τοὺς μεγαλοτσιφλικάδες, νὰ
καταλύσῃ κάθε μορφή δουλοπαροικίας.
Καὶ τὸ σπουδαιότερο: τῇ στιγμῇ, ποὺ βλέ-
πανε στοὺς Φιλικούς τὴν καταπληχτικὴ ἐ-
κείνη δύναμη, ποὺ κατάφερε νὰ ὀργανώ-
σῃ, παρ' ὅλες τὶς δικές τους ἀντιδράσεις,
καὶ νὰ ξεσηκώσῃ ὅλο τὸν ἑλληνισμό μὲ
ἐνέργειες καὶ σχέδια συνωμοτικά, μυστη-
ριακά, σατανικά, — ἀσύλληπτα γιὰ τὴ δι-
κὴ τους ἀντίληψη — μ' ἄλλα λόγια οἱ τουρ-
κομαθημένοι προύχοντες ἔβλεπαν, πῶς ἐ-
πесαν σὲ μιὰ παγίδα καὶ καταριόταν τοὺς
Φιλικούς, ποὺ μὲ τόση σατανικότητα καὶ
ψεύτικες ὑποσχέσεις τοὺς τὴν ἔστησαν.
Στὴν Ἑλλάδα ἰδιαίτερα ἦταν τόσο τὸ μῆ-
σος τῶν ἀγροτῶν καὶ τῆς φτωχολογιᾶς
ἐνάντια στοὺς κοτζαμπάσηδες, ποὺ μὲ τὶς
ὕπηρεσιες ποὺ πρόσφεραν κατὰ καιροὺς
στὸν καταχτητὴ, ἀπόχτησαν μεγάλη ὁικο-
νομικὴ δύναμη καὶ πολιτικὴ ἐπιρροή κι' ἐ-
γιναν μεγάλοι γαιοχτήμονες, καὶ τοπάρ-
χες, ὥστε μὲ τὴν παραμικρὴ ὀργανωτικὴ
ἐξεγερτικὴ ἐπενέργεια καὶ διαφώτιση, ὁ
λαὸς θὰ ἔστρεφε τὰ ἀπελευθερωτικά του
ὄπλα ἐνάντια στὸ πολύχρονο καταπιεστικὸ

κι' έκμεταλλευτικό καθεστώς τους.

Τὴν ὑποκίνηση μιᾶς τέτοιας ἀγροτικῆς ἐξέγερσης οἱ κοτζαμπάσηδες μὲ τοὺς συνεργούς τους φαναριῶτες, μόνο ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν Φιλικῶν τὴ φοβόταν καὶ γι' αὐτὸ τοὺς κυνήγησαν ἄγρια, τοὺς κατασυκοφάντησαν, τοὺς ἀρνήθηκαν ἀκόμα καὶ τὸν πατριωτισμὸ τους, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸν Δημήτρη Ὑψηλάντη καὶ φτάνοντας ὡς στὸ πιὸ ἀνήσυχο καὶ ὑποπτο γιὰ ὀχλαγωγίες Φιλικό. Ἀφοῦ πολέμησαν πρὶν ἀπ' τὸ Εἰκοσιένα κάθε ἰδέα ἐθνικοῦ ξεσηκωμοῦ, οἱ κοτζαμπάσηδες βλέποντας ὅτι ἡ Ἐπανάσταση θὰ νικήσῃ στὸ τέλος, ρίχτηκαν μ' ὅλες τους τὶς δυνάμεις νὰ μεταστρέψουν πρὸς τὰ δικά τους συμφέροντα, ν' ἀντικαταστήσουν τὴν τούρκικη φεουδαρχία μὲ μιὰ φεουδαρχία ἐλληνική, χωρὶς ν' ἀλλάξει ἡ τύχη τοῦ ραγιαῶ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἐκεῖνο πού τοὺς τραβᾷ περισσότερο δὲν εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση μὰ ἡ ἰδέα τοῦ γρήγορου συμβιβασμοῦ: νὰ γίνει ἡ Ἑλλάδα ἡγεμονία φόρου ὑποτελῆς στὸ Σουλτάνο μὲ τὴν προστασία καὶ βοήθεια τῶν ξένων δυνάμεων.

Ὁ διωγμὸς τῶν Φιλικῶν μέσα στὸ Εἰκοσιένα, ὅσο πάει καὶ μεγαλῶναι, γιατί δὲν θρῖσκει καμμιά ἀντίδραση ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς ἀστικῆς τάξης, πού ὕστερα ἀπὸ πολλές ἀσυνέπειες καὶ ἀμφιταλαντεύσεις, τελικὰ συμβιβάζεται μὲ τὴ φεουδαρχία καὶ στὸ συμβιβασμὸ τῆς αὐτὸ τραβάει καὶ τ' ἀπομεινάρια τῶν Φιλικῶν, πού διασπάστηκαν καὶ δὲν κατέβηκαν συσσωματωμένοι στὴν Ἑλλάδα σὰν ἡγεσία, πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ, ἀλλὰ σὰν ἄτομα. Ἀκόμα κι ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης κατεβαίνει χωρὶς δικές του δυνάμεις, σὰν ἄτομο, καὶ ζητᾷ νὰ γίνει ἡγέτης, γι' αὐτὸ θρῖσκει τόσες ἀντιδράσεις, ἀνοίγει μιὰ δική του περιοχὴ ἐπιρροῆς μὲ στοιχεῖα ἀντιφεουδαρχικά, μὰ γρήγορα παραμερίζεται.

Ἔτσι ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία, κατάφερε μὲν τὸν ἡράκλειο πραγματικὰ ἄθλο νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ κινητοποιήσῃ τὶς ἐπαναστατικὲς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, ἡ ἀποτυχία ὁμῶς καὶ τὸ χτύπημα τῆς ἐπανάστασης στὶς ἡγεμονίες, ἡ φυγὴ καὶ σύλληψη ἀπ' τοὺς Αὐστριακοὺς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, ὁ χαμὸς τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας, τὸ κομματάσιμα τῶν δυνάμεων τῆς, ὅλα αὐτὰ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα νὰ χάσῃ ἀπ' τὰ χέρια τῆς τὴν καθοδήγηση τῆς Ἐπανάστασης στὴν Ἑλλάδα καὶ μαζί μ' αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν ἱστορικὴ ὑπόσταση μέσα στὶς ἀντιμαχόμενες δυνάμεις τοῦ Εἰκοσιένα. Καὶ εἶναι ζήτημα, ἂν θὰ ξεσποῦσε ἡ ἐπανάσταση στὴν Ἑλλάδα, ἂν πρόφτανε ν' ἀσκήσῃ τὴν ἀνασταλτικὴ τῆς ἐπιρροὴ ἡ ἀπήχηση τῶν γεγονότων στὶς ἡγεμονίες, ἂν ἡ ἐνέργεια τῶν Φιλικῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Παπαφλέσσα, δὲν ἦταν τόσο ἀκαριαία, ὥστε ἡ Ἐπανάσταση τῆς Ἑλλάδας, νὰ πέσῃ σὰν ἄμεση συνέχεια τῆς ἀποτυχημένης στὶς ἡγεμονίες

ἐπανάστασης, χωρὶς ἀκόμα νὰ μαθευτεῖ ἡ ἀποκήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη καὶ τοῦ κινήματός του, ἀπ' τὸν Τσάρο, στὸ συνέδριο τοῦ Λάϊμπαχ.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κινήθηκαν οἱ φαναριῶτες (Μαυροκορδάτος κλπ.) καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, γιὰ νὰ προλάβουν, νὰ σταματήσουν τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη στὴν κήρυξη τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ δὲν τὸ κατάφεραν. Καὶ οἱ ἴδιοι ἀργότερα εἶδαν, ὅτι ἂν πετύχαινε ἡ ἐνέργειά τους ἐκεῖνη, ἡ Ἐπανάσταση μὲ τὴν ἀτολμία καὶ τὴ διασπορὰ τῆς παρασιτικῆς μεταπρατικῆς ἀστικῆς τάξης, ἦταν ζήτημα ἂν θὰ γινόταν ποτέ, γιατί ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ ὕλική προετοιμασία τοῦ ἔθνους, πού ἔθεταν σὰν προϋπόθεση τῆς Ἐπανάστασης ἦταν ζήτημα χρόνου καὶ κατάλληλων συνθηκῶν. Συνεπῶς, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀναβολῆς τῆς Ἐπανάστασης, οἱ ἀμφιταλαντευόμενοι ἄστοί, χτυποῦσαν τὴν ἴδια τὴν Ἐπανάσταση.

Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες ἔγινε ὁ παραμερισμὸς τῶν Φιλικῶν μέσα στὸ Εἰκοσιένα. Οἱ φαναριῶτες, οἱ Δεσποτάδες, οἱ λόγιοι, ἀναγνωρισμένα στελέχη καὶ μέλη τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας μὲ τὴν τροπὴ πού πῆραν τὰ πράγματα, παρουσιάζονται σὰν ἀμέτοχοι στὶς ἐνέργειές της, σὰν ἐχθροὶ της. Ὁ ποιητὴς Ἀθανάσιος Χριστόπουλος ἐκφράζεται μὲ πάθος γιὰ τοὺς Φιλικούς, ἐκτοξεύει βαρειοὺς χαρακτηρισμούς, καὶ τοὺς ἀναθεματίζει. καὶ ὅσο ὁ Ἀγώνας γίνεται δυσκολότερος, ἐξαντλητικώτερος, ὅσο ματοκυλιέται ὁ τόπος, ὅσο δὲν ἔρχεται καμμιά βοήθεια ἀπὸ πουθενὰ καὶ δὲν φαίνεται καμμιά ἐλπίδα, ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἡγεσία καταριέται τοὺς Φιλικούς, πού μὲ τὶς ψευτιὲς καὶ τὶς ἀπατηλὲς ὑποσχέσεις τους παρασύρανε τὸ ἔθνος καὶ τὸ ἔκαναν νὰ ξεσηκωθῇ χωρὶς νὰ εἶναι ἔτοιμο. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, σ' ἓνα γράμμα του (5) πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη Δημήτριο (27 Ὀκτωβρίου 1821 ἀπὸ τὸ Μεσολύγγι) κατηγορεῖ τὸν ἀρχηγὸ τῆς Φιλικῆς Ἀλεξάνδρο Ὑψηλάντη, ὅτι ἄρχισε τὸν Ἀγῶνα χωρὶς νὰ σκεφτῇ, χωρὶς νὰ ἀκούσῃ τὶς συμβουλές, πού τοῦ ἔστειλαν ὁ Μαυροκορδάτος κι ὁ Ἰγνάτιος Οὐγγαροβλαχίας, μέλη καὶ οἱ δυὸ τῆς Φιλικῆς, ἀπ' τὴν Πίζα μὲ δυὸ ἀπεσταλμένους.

Ὁ ἓνας ἀπ' αὐτοὺς πῆγε στὴ Βιέννα, ἀντάμωσε τὸν Καποδίστρια καὶ τοῦ εἶπε γιὰ τὸ ἐτοιμαζόμενο ξέσπασμα τῆς Ἐπανάστασης ἀπὸ τὸν Ἀλ. Ὑψηλάντη καὶ ὁ Καποδίστριας, πού πῆγαινε τότε γιὰ τὸ Συνέδριο τοῦ Λάϊμπαχ σὰν ὑπουργὸς μαζί μὲ τὸν Τσάρο, τοῦ ἀπάντησε «ὅτι ὅλα γίνονται ἄνευ εἰδήσεως του, δὲν ἐπίστευσεν ὁμῶς ὅτι ὁ αὐτάδελφός σας θέλει κινήθῃ».

Ὁ ἄλλος (ἀπεσταλμένος) ἐπροχώρησε μέχρι Βλαχίας καὶ ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀδελφοῦ σας (τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη). ἄλλ' εἶτε διότι ἦτο πλέον ἀργά, εἶτε δι' ἄλλους

λόγους, τοὺς ὁποίους ἀγνοῶ, ὁ ἀδελφός σας ἐκινήθη... Ἡ ἐκλαμπρότης σας (δηλ. ὁ Δημ. Ὑψηλάντης) ὁ ἴδιος εἶδεν ὁποῖα τοῦ ἔλεγον καὶ ὁποῖα εὗρεν εἰς τὴν Πελοπόννησον πράγματα. Ὡστε αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι (οἱ Φιλικοὶ) καὶ τὴν ἐκλαμπρότητά σας ἠπάτησαν καὶ τὸ γένος ἀκόμη περισσότερον, διότι ἡ ἀποστολική των περιωρίζετο εἰς μίαν ἀπέραντον ψευδολογίαν, τῆς ὁποίας τώρα βλέπομεν τὰ ἀποτελέσματα. Πῶς νὰ μὴ δακρύσῃ τινάς, ὅταν ἀκούῃ τοὺς ἀδελφούς του μὲ δάκρυα καταρωμένων τοὺς αἰτίους τῆς καταστροφῆς των; Τώρα πάσχομεν ὅλοι, καὶ ἔνοχοι καὶ μή. Λέγω «ἔνοχοι» διότι δὲν ἠμπορῶ νὰ ὀνομάσω παρὰ ἔνοχὴν τὴν κακοήθειαν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐνῶ τὸ γένος φανερὰ ἐπροχώρει καὶ ἐλπίζετο ἴσως καὶ ἀναιμωτὶ ἡ ἐλευθερία του μετ' ὀλίγους ἐνιαυτούς, ἐπετάχυναν αὐτοὶ δι' ἴδια τέλη (σκοποὺς) τὸ πρᾶγμα, ἐνῶ τὸ γένος ἦταν ἀκόμη ἀνέτοιμον· καὶ τώρα, ἀφοῦ ἔγινε τόση αἱματοχυσία, δὲν ἔχομεν θεθαίαν τὴν ἐλευθερίαν μας...»

Ἔτσι μιᾷ ὁ φαναριώτης Μαυροκορδάτος, ὑβρίζοντας τοὺς Φιλικούς, ὅτι γιὰ νὰ πετύχουν δικούς τους σκοποὺς, πολιτικούς καὶ οἰκονομικούς, κίνησαν τὴν Ἐπανάστασιν καὶ πῆραν τὸ ἔθνος στὸ λαιμό τους (!). Ὁ Μαυροκορδάτος πιστεύει μὲ παιδιάστικη ἀφέλεια, ὅτι ἡ Ἐπανάστασις δὲν θὰ χρειαζόταν τόσες θυσίαις, θὰ γινόταν «ἀναιμωτὶς», ἂν ἄρχιζε «μετ' ὀλίγους ἐνιαυτούς»! Τὴν ἀπάντησιν στὰ φαναριώτικα ἐπινοήματα τοῦ Μαυροκορδάτου τὴ δίνει ὁ ὑπέροχος Ξάνθος στὰ Ἀπομνημονεύματά του (β' ἐκδ., σελ. 52) μὲ δυὸ λόγια: Ἡ Ἐπανάστασις ἔγινε στὴν ὥρᾳ της καὶ θὰ ἔφερνε τὰ ἀποτελέσματα ποὺ προσδοκοῦσε ὁ λαός «ἂν δὲν τὴν ἠνώχλου οἱ ἐξωτερικοὶ πειρασμοί...». Ὁ Μαυροκορδάτος σὰν ἀληθινὸς τυχοδιώκτης, μὲ τὰ τελευταῖα του λόγια, προεξοφλοῦσε στὰ 1821 τὴν ἀποτυχία τῆς Ἐπανάστασης, ἐνῶ σὲ λίγα χρόνια γινόταν πρωθυπουργὸς τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας καὶ ζητοῦσε τίτλους καὶ ἀξιώματα, κινηγώντας τοὺς Ἀγωνιστές, καὶ θέλοντας νὰ ἐγκαθιδρύσῃ φαναριώτικὴ ἡγεμονία στὴν Ἑλλάδα «τριμπουτάρια» (=φόρου ὑποτελῆ) στοὺς Τούρκους ἢ ἕνα τύπο Ἐφτανησιώτικης Ἀγγλικῆς Προστασίας.

Ὁ Μαυροκορδάτος, μαζί μ' ὅλη τὴ ξενόφερτη πολιτικὴ ἡγεσία καὶ τοὺς ντόπιους μεγαλοτοπάρχες, εἶχαν χάσει τὰ νερά τους μὲ τὸ πρῶτο ξεκίνημα τῆς Ἐπανάστασης. Πέριμεναν μὲ τὰ χρήματα τῆς Φιλικῆς καὶ μὲ τὴν ἐπέμβαση τῆς Ρουσίας ἄκαπνες δάφνες καὶ εὐκόλα ὠφέλη, καὶ βρέθηκαν μέσα σ' ἀληθινὴ κόλαση καὶ σὰν ἀπατημένοι ἐκλαιγαν καὶ καταριόταν τοὺς Φι-

λικούς, ποὺ στάθηκαν ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ. Ἀντὶ ν' ἀγωνιστοῦν λοιπὸν ἀγκαλιάζοντας τὸ λαὸ καὶ τονώνοντας τὸ ἠθικὸ του, κλαῖνε. Ἀντὶ νὰ εὐλογοῦνε τοὺς Φιλικούς, καταριῶνται μὲ μῖσος τοὺς πατριῶτες, ποὺ μὲ τὴ φλόγα τῆς ψυχῆς τους ἀναψαν τὴ μεγάλη φωτιά, ποὺ αἰῶνες τὴν προετοίμαζε στὰ βουνά, στὶς θάλασσες, στοὺς ἀμέτρητους ξεσηκωμούς καὶ στοὺς πολύμορφους ἀντιστασιακοὺς τοῦ ἀγῶνος τὸ ἔθνος. Νόμιζαν οἱ ἀφελεῖς, πῶς οἱ Φιλικοὶ ἔπρεπε νὰ τοὺς ἔχουν ἔτοιμο, στρωμένο τραπέζι, γιὰ νὰ καλοκαθίσουν μὲ τ' ἀρχοντομάνικά τους καὶ νὰ καλοφᾶνε, παίρνοντας δάφνες καὶ ἀξιώματα.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος (6) καταριέται τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, γιὰτὶ ἔσυρε τὸ ἔθνος στὸ θάραθρο τῆς καταστροφῆς. «...Ποτὲ οἱ Γραικοί, τονίζει, δὲν ἠθέλον κινηθῆ, ἂν δὲν ἐφαίνετο κατὰ κακὴν τύχην ἕνας Ὑψηλάντης... Ἰδοὺ διατί μισῶ τὸν Ὑψηλάντην καὶ νομίζω αὐτὸν μονὸν αἴτιον τοῦ κακοῦ, διότι αὐτὸς μόνον ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ τὸ μέγα τοῦτο κακόν, καὶ τὸ ἔκαμεν, ὅχι μόνον ἀνοήτως, ἀλλὰ καὶ μὲ κακίαν, ὡς φαίνεται εἰς τὰς προκηρύξεις του...» Αὐτὰ τὰ γράφει ὁ Ἰγνάτιος ἀπ' τὴν Πίζα τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1821, δηλαδὴ ὀχτῶ μῆνες ὕστερα ἀπ' τὴν ἐκρηξὴ τῆς Ἐπανάστασης, στὸ δυστυχισμένο ἀδερφὸ τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη Δημήτριο, ποὺ τοῦ ρίχτηκαν ὅλοι γιὰ τὴν ἀπάτη, τὴ βιασύνη καὶ τὸ μεγάλο λάθος τοῦ ἀδερφοῦ του.

Σ' ἄλλο γράμμα τοῦ «πρὸς τοὺς ἐν Ὁδησσῷ Ἐφόρους» (26 Δεκ. 1821) ὁ ἴδιος ὁ Ἰγνάτιος κατηγορεῖ μὲ δριμύτητα τοὺς Φιλικούς: «Οἱ συμπατριῶται μας, τονίζει, ἠπατήθησαν καὶ βλέπουν, ὅτι κινδυνεύει ἡ ὑπαρξίς των. Ποῖοι τοὺς ἠπάτησαν; Δὲν τὸ ἠξεύρω. Οἱ ψευδοστολοὶ τοὺς ἐβεβαίωσαν, ὅτι εἶναι σύστημα (ἐταιρία) ἀπὸ τοὺς πρωτίστους τοῦ γένους· ὅτι εἶναι χρήματα, ὅτι δὲν ἔχουν εἰμὴ νὰ κινηθοῦνε, καὶ ὅτι τὰ ἄλλα ὅλα εἶναι ἄλλων φροντίς. Τώρα βλέπουν τὴν ἀπάτην καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠξεύρουν, ποῖοι τοὺς ἠπάτησαν, νομίζουν ἐνόχους ὅλους τοὺς ἐν Εὐρώπῃ Γραικοὺς, τοὺς ὑποπτεύουν ὅλους καὶ δὲν θέλουν ἀλληλογραφίαν μὲ τοὺς αἰτίους τῆς δυστυχίας των...».

Ἡ καταδρομὴ αὐτὴ ἐνάντια στοὺς Φιλικούς παίρνει ἀπεριόριστες διαστάσεις τὰ πρῶτα δύσκολα χρόνια τοῦ Ἀγῶνα. Κατηγοροῦνται ὅχι μόνον σὰν τυχάρπαστοι ἠπατεῶνες, ἀλλὰ καὶ σὰν ἰδιοτελεῖς συμφεροντολόγοι, καὶ ἀκόμα σὰν ἐπικίνδυνοι ἀναρχικοί. «Ὁ σκοπὸς των, τονίζει ὁ Ἰγνάτιος (δ.π.) δὲν ἦταν ἀθῶος, ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ ὅλα των τὰ φερσίματα» (7) καὶ συμπληρώνει ὁ Μαυροκορδάτος (δ.π.) «οἱ Φιλικοὶ «ἐπετάχυναν δι' ἴδια τέλη (σκοποὺς) τὸ πρᾶγμα (τὴν Ἐπανάστασιν)» (8) Ποιὰ ἦταν «τὰ τέλη» τῶν ἀφανῶν καὶ ἀ-

φιλοδόξων ἀγωνιστῶν τῆς Φιλικῆς δὲν τὸ καθορίζει ὁ πολὺς Φαναριώτης.

Ἔτσι, οἱ Φιλικοὶ περνοῦν στὴν ἀφάνεια καὶ στὴν παραγνώριση, πέφτουν στ' ἀνάθεμα τῶν συνεχιστῶν τοῦ ἔργου τους, ἀκολουθοῦν τὶς τύχες τοῦ Εἰκοσιένα, καὶ ἀναγκάζονται νὰ ξεχάσουν, νὰ πετάξουν στὴ λησμονιὰ τὸ ἔργο τους, ἐνῶ κάτω ἀπὸ ἄλλες συνθήκες θὰ μπορούσαν νὰ γράψουν τόμους ὀλάκερους, ἀπομνημονεύοντας τοὺς ἀγῶνες καὶ τὴ δράση τους στὶς γραμμὲς τῆς ἐθναπελευθερωτικῆς ἐταιρίας, ποὺ μὲ τόσες θυσίες τὴ συστήσανε, τὴ μεγάλωσαν, τὴν ξαπλώσανε σὰ φωτοδότες ἀληθινοὶ τῆς ἐθνικῆς ιδέας, σὰν ἀπόστολοι τῆς παλιγγενεσίας, καὶ τὴν ἔφεραν σὲ τόση δύναμη καὶ ἀνάπτυξη, ὥστε ν' ἀγκαλιάσει ὅλο τὸν ἑλληνισμό, ὅλους τοὺς Βαλκανικοὺς λαούς, νὰ μεταδώσει τὴν ἐπιρροή της καὶ στὴ Ρωσία, ποὺ στάθηκε τὸ λίκνο καὶ τὸ ὀρμητήριό της καὶ τέλος νὰ ἐπιτύχει τὸ συντονισμό τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων καὶ νὰ τὶς ὀδηγήσει στὸν ἐθνικὸ ξεσηκωμό, ξεπερνώντας ἀμέτρητα ἐμπόδια ποὺ προβάλλανε στὸ ἔργο τους οἱ δισταχτικοί, οἱ ὀλιγόπιστοι, οἱ φρόνιμοι, καὶ ξεχωριστὰ οἱ ἀντίμαχοι τῆς ιδέας τοῦ ἐθναπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα «τουρκίζοντες Ἕλληνες» κοτζαμπάσηδες, προεστοὶ καὶ φαναριῶτες.

Μέσα στὸ Εἰκοσιένα οἱ πρωτεργάτες τῆς Φιλικῆς πέρασαν ἀφανεῖς, ἀγνωστοί. Ἡ πρώτη συνάντησή τους γίνεται στὴν Τριπολιτζά, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1822. Ἐκεῖ, κοντὰ στὸ Δημήτρη Ὑψηλάντη, μαζεύονται ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, ὁ Ἀναγνωστόπουλος, οἱ ἀδελφοὶ Σέκερη, ὁ Παπαφλέσσας. Ὁ Παπαφλέσσας γράφοντας στὶς 16 τοῦ Μάρτη στὸ Ξάνθο, ποὺ ἦταν στὴ Δρέσδη, (9) τοῦ μιλά γιὰ τὴν ἀποστολὴ του στὸ ξεσήκωμα τοῦ Μοριᾶ καὶ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου του, καὶ τὸν προσκαλεῖ ν' ἄρθει στὴν Ἑλλάδα: «Φίλτατε ἀδελφε Α. Θ. (Α. Θυμίδη = Ξάνθε). Ἀφ' ἧς ὥρας ἀνεχωρήσαμεν ἀπὸ τὸ Ἰσμαήλ, δὲν ἠξιώθην ἀδελφικῶς γράμματός σας, καὶ τί τὸ αἴτιον ἀγνοῶ. Ἐγὼ δὲν γνωρίζω νὰ παρεκτρέπηγ τῶν καθηκόντων τῆς φιλίας, μήτε εἰς τὸ ὅποιον χρέος ἐδιωρίσθην παρὰ τῶν Κυρίων μου ἕκαστα μικρὰν ἔλλειψιν. Ἀλλὰ τὸ ὑπουργημά μου ἐτελείωσε μὲ θαυμάσιον τρόπον, καθὼς ἔως τώρα δὲν ἀμφισβάλλω ὅτι οἱ Κύριοί μου ἐπληροφόρησαν. Καὶ διὰ νὰ μὴν ἐκτανθῶ εἰς αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἀφήνω τὴν ὑπόθεσιν νὰ τὴν παραστήσῃ λεπτομερῶς ὁ ἐδικός της κύριος Θεόδωρος Μαρκάκης. Ἐδῶ εὐρίσκεται ὁ Α. Ζ. (Ἀνθιμος Γαζῆς), ὁ Ἰωαννίδης (Ἀναγνωστόπουλος), ὁ ἀδελφὸς τοῦ Καλοῦ (Δημήτριος Ὑψηλάντης — Καλὸς = ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης), οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ Α. Κ. (τοῦ Παναγιώτη Σέκερη). Ἐπιθυμοῦσα ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀρμόδιον (Γρ. Δίκαιον Παπαφλέσσαν) νὰ παρευρίσκηται καὶ ὁ Κύριος Θυμίδης (Ξάνθος). Ὅθεν ἄς ἐκβάλῃ κάθε ἀμφι-

βολίαν (φόβον) καὶ ἄς ἐξακολουθήσῃ τὸν δρόμον του διὰ ἐδῶ».

Ὁ ἐρχομὸς τοῦ Ξάνθου καὶ σὲ λίγο τοῦ Τσακάλωφ στὴν Ἑλλάδα δείχνει τὴν προσπάθεια τῶν Φιλικῶν νὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὸν Ἀγῶνα κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Ὑψηλάντη. Ἡ ἥττα τοῦ Ὑψηλάντη καὶ ὁ παραμερισμὸς του ἀπ' τοὺς κοτζαμπάσηδες τοῦ Μοριᾶ σημειώνει τὴν ὑποχώρηση τῶν Φιλικῶν καὶ τὴν κατοπινὴ πτώση τους μαζί μὲ τὶς λαϊκὲς, ἀντιφεουδαρχικὲς δυνάμεις τοῦ Εἰκοσιένα. Στὰ 1822 οἱ Φιλικοὶ προσπαθοῦν νὰ σώσουν ἀπ' τὴν κρεμάλα τὸ λαϊκὸ ἀγωνιστὴ τῆς Ὑδρας Ἀντώνη Οἰκονόμου. Ἀργότερα ὑποστηρίζουν ἐνεργὰ τὸν Ὀδυσσεά Ἀντροῦτσο στὴ θανάσιμη διένεξή του μὲ τὸν κλεφτοκοτζάμπαση Νοῦτσο. Ἡ τελευταία μεγάλη ὑπηρεσία τῶν Φιλικῶν ἦταν τὸ σπάσιμο τοῦ κλοιοῦ τῆς Ἀγγλικῆς ἐπιρροῆς στὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐπιτάχυνση τῆς ἀπελευθέρωσης. Μὲ τὴν ἐκκλησίᾳ τους (διάθημα Ἀναγνωστόπουλου - Νικηταρά) στὸν Τσάρο κατέβηκε ὁ ρωσικὸς στόλος στὴ Μεσόγειο καὶ δόθηκε ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας. Τὴν ἐκκλησίᾳ στὸν Τσάρο γιὰ τὸ σπάσιμο τῆς ἀγγλικῆς ἐπιρροῆς τὴν ἔκαναν ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, ὁ Νικηταρᾶς, ὁ Ἀναγνωστόπουλος μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ Καραϊσκάκη, ὅστερ' ἀπ' τὴ μάχη τῆς Ἀράχωβας, τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ Ἀγγλοὶ ζητοῦσαν νὰ κάνουν τὴν Ἑλλάδα Ἡγεμονία φόρου ὑποτελῆ στὸ Σουλτάνον ἢ νὰ τὴ θάλουν κάτω ἀπὸ τὴν Προστασία τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, μιὰ ιδέα ποὺ ἐξόργισε τὸν ἀγωνιζόμενον λαὸ κι ἔκανε τὸν Κάλβο νὰ γράψῃ τὴν περίφημη Ὡδή του ἐναντίᾳ τῆς Προστασίας (Εὐχαί). Ἐπὶ Καποδίστρια καὶ Ἀντιβασιλείας οἱ Φιλικοὶ σκορπίζονται, χάνουν ὁλότελα τὸν ἑαυτό τους, τὴ συνοχή τους, διαφοροποιοῦνται.

Ὁ Γ. Αἰνιάν, ὁ Ἀναγνωστόπουλος καὶ πολλοὶ ἄλλοι συμβιβάζονται, παίρνουν θέσεις ἀξιώματα.

Ὁ Τσακάλωφ, ποὺ ὁ Καποδίστριας τοῦ δίνει μιὰ θεσφύλα (ὑπάλληλος Σωφρονιστηρίου), φεύγει μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη στὴ Μόσχα, ὅπου πικραμένος καὶ ἀγνοημένος πεθαίνει στὸ 1851.

Ὁ Ξάνθος, αὐτὸς ὁ ἐγκέφαλος τῆς Φιλικῆς, χάνει τὰ πάντα, ζεῖ ἀπὸ ἐλεημοσύνες καὶ πεθαίνει κατὰ ἓνα τραγικὸ, ἀλλὰ καὶ σατανικὰ συμβολικὸ τρόπο στὰ 1852. Πῆγε σὰ θεατὴς νὰ παρακολουθήσῃ τὶς συζητήσεις τῆς Βουλῆς καὶ καθὼς κατέβαινε τὴ σκάλα, οἱ συνωσιζόμενοι βουλευτὲς τὸν ἔσπρωξαν κι ἔπεσε ἀναίσθητος στὸ λιθόστρωτο. Οἱ αὐλόδουλοι ἐπίγονοι κατακρημνίσανε τὸν πρωτοπόρο τῆς λευτεριάς τους, τὸν δραματιστὴ μιᾶς νέας, ἐλεύθερης, ἀνεξάρτητης Ἑλλάδας.

Ὁ Σέκερης, ποὺ στάθηκε ὁ οἰκονομι-

κός στύλος τῆς Φιλικῆς, πετάχτηκε στήν "Υδρα σάν τελωνοφύλακας.

Ξάνθος καὶ Σέκερης «ἀμφότεροι, γράφει ὁ Φιλήμονας, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐθεωρήθησαν μέχρι τινὸς μέλη τῆς κοινωνίας μας σεσηπότα καὶ ὡς μηδόλως ἐνεργήσαντες πρῶτοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος. Ἀπέναντι τῶν μεγάλων θυσιῶν καὶ τοῦ ἀνικανοποιήτου ζήλου τοῦ ὁ Σέκερης, μετὰ πολυετῇ καὶ πολυώδυνον δυστυχίαν, μόλις ἡξιώθη τὴν θέσιν τελώνου εἰς "Υδραν... Ὁ δὲ Ξάνθος ἡξιώθη μὲν τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ Σταυροῦ τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Σωτῆρος, κατεδικάσθη ὁμῶς ἅφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἐλεεινότεραν καταδίκην τοῦ ἐπαίτου τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν συμπολιτῶν του, θιῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθέρας πατρίδος τοῦ τὸν ἀβίωτον θίον. Ποῖον δὲν θέλει καταλάβει ἡ δεινότερα λύπη, ὅταν ἀκούσῃ ὅτι ὁ Ξάνθος ζῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα δι' ἐλέους;».

Ὁ ξεπεσμὸς αὐτὸς τοῦ Ξάνθου εἶχε καὶ τὸ θλιβερὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Φιλικῆς ἐπακόλουθο νὰ θγάλει τὰ Ἀπομνημονεύματά του περικομμένα στὸ ἀρχεδιακό τους ὑλίκό, καὶ ν' ἀφήσῃ ἀπραγματοποιῆτο τὸ σκοπὸ του νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορία γιὰ «τὰ διατρέξαντα, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, τὰς αἰτίας τῆς ἀποτυχίας του, τοὺς αἰτίους τῆς καταστροφῆς του, τὴν διαγωγὴν τῶν ἀκολουθῶν του, τὰς προδοσίας τινῶν, τὴν αἰτίαν τῆς ἐπινοηθείσης Ἱερᾶς Σκάλας καὶ ἄλλων τινῶν καταχρήσεις, ἔνεκα τῶν ὁποίων προέκυψε τότε τὸ μῖσος τῶν Μολδοβλάχων καὶ ἡ παρὰ τούτων καταδρομὴ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων...». "Ὅλα αὐτὰ τὰ πολύτιμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Φιλικῆς στοιχεῖα μαζί μὲ τὴν μαρτυρία καὶ τὴν κρίση ἐνὸς ὑπεύθυνου καὶ ἐγκυροῦ παράγοντά της, δὲν γράφτηκαν ἢ κι ἂν γράφτηκαν δὲν σώθηκαν. Ἡ φτώχεια, κοντὰ στ' ἄλλα, ἔκανε καὶ τοὺς ἄλλους Φιλικούς, νὰ μὴ γράψουν τ' Ἀπομνημονεύματά τους, ἀφοῦ καὶ ὁ Ξάνθος τάβγαλε μὲ τὸ αἷμα του, κινημένος ἀπ' τὴν ὑψιστὴ, ἱερὴ ἀνάγκη νὰ σώσῃ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν προσωπικὴ του τιμὴ.

"Ἔτσι τὸ ἔργο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας δὲν θρῆκε ἀπομνημονευτὲς, δὲν πέρασε σ' ὅλη τὴν ἔκτασι καὶ τὶς δραματικὲς λεπτομέρειες στὴν ἱστορία, δὲν ἐγίνε χτῆμα τοῦ ἔθνους, γιὰ νὰ δείχνει τὴν πορεία του, τὸ κοπιαστικόν, τὸ ἄφάνταστα δύσκολον ἀνέβασμά του ἀπ' τὰ σκοτάδια τῆς αἱματοπότιστης σκλαβιάς, στὶς δυσκολοπάτητες κορυφὲς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ λευτεριάς.

Πραγματικά, ἂν κάνουμε ἓνα βιογραφικὸ ἀπολογισμό, μὲ θάσῃ τὰ ἔργα ποὺ θγῆκαν τὸν περασμένο αἰῶνα ὕστερ' ἀπ' τὸ σφετερισμὸ τοῦ Εἰκοσιένα καὶ τὸ καταχώνιασμα τῶν Φιλικῶν, θὰ δοῦμε ὅτι ἓνα μονάχα ἔργο, τοῦ Φιλήμονα, ἓνα ἀπλό,

γεμάτο παραλείψεις καὶ κενὰ δοκίμιο (Δοκίμιον ἱστορικὸν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, Ναύπλιον 1834, τυπ. Θ. Κονταξῆ καὶ Ν. Λουλάκη), πού, ὡστόσο, στέκεται μέχρι σήμερα μιὰ πολύτιμη πηγὴ γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρία.⁽¹¹⁾ Λέμε πηγὴ καὶ ὄχι βοήθημα, γιὰτὶ στὸ μεγαλύτερό του μέρος εἶναι στηριγμένο στὶς ἄμεσες πληροφορίες καὶ τὰ σημειώματα ἐνὸς ἀπ' τοὺς σημαίνοντες Φιλικούς, τοῦ Παναγιώτη Ἀναγνωστόπουλου. Οἱ ἀνακρίβειες ποὺ εἶχε τὸ ἔργο τοῦ Φιλήμονα, ὅπου, ἀπὸ ἐμπάθεια καὶ τάση αὐτοπροβολῆς, παραγκλώνιζε ὁλότελα τὸν Ἑμμανουὴλ Ξάνθο καὶ τοὺς ἄλλους πρωτεργάτες Φιλικούς καὶ παρουσίαζε σὰν χρόνον ἱδρύσεως τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας τὸ 1815 καὶ σὰν πρῶτους ἱρυτές της τὸν ἑαυτὸ του, τὸν Σκουφᾶ καὶ τὸν Τσακάλωφ, κάνανε τὸν Ξάνθο νὰ καταγγεῖλει δημόσια τὴν κατάφωρη ἱστορικὴ διαστρέβλωση καὶ ν' ἀναγκάσῃ μὲ συντριπτικὰ ντοκουμέντα τὸ Φιλήμονα νὰ διακηρύξῃ ἀρχικὰ ἀπὸ τὶς στήλες τῆς ἡμερηίδος του «Αἰῶν» (1839) καὶ ὕστερα ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς ἱστορίας του (ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, τόμ. Α - Δ, 1959 - 1861), ὅτι ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία ἱδρύθηκε στὴν πραγματικότητα στὰ 1814 στὴν Ὁδησσὸ καὶ ἀρχικοὶ ἱρυτές της ἦταν τρεῖς: ὁ Σκουφᾶς, ὁ Τσακάλωφ καὶ ὁ Ξάνθος, καὶ ὅτι ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἐγίνε μέλος πολὺ ἀργότερα, στὰ 1816, κι ἀκόμα πιὸ ἀργά, στὰ 1818, ἓνας ἀπὸ τοὺς συναρχηγούς τῆς Ἑταιρίας στὴν Πόλη.

Ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἦταν δραστήριος Φιλικὸς καὶ ἐμπνευσμένος πατριώτης, ὁ ἐριστικὸς καὶ αὐταρχικὸς ὁμῶς χαρακτήρας του δημιούργησε πολλὰς προστριβὰς καὶ διενέξεις ἀνάμεσα στοὺς κορυφαίους Φιλικούς καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάστασις ἤθελε νὰ παραγκωνίσῃ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἑαυτὸ του σὰν πρωταρχικὸ παράγοντα τῆς ἱδρύσεως καὶ ἀνάπτυξής της.

Ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἀπὸ προσωπικὴ ἐμπάθεια ἐκτόξευσε μὲ πλάγιο τρόπο ἐνάντια στὸν Ἑμμανουὴλ Ξάνθο τὴν κατηγορίαν ὅτι κατασπίαταλοῦσε τὸ χρῆμα τῆς Φιλικῆς, μ' ἄλλα λόγια τὸν παρουσίαζε σὰν καταχραστή.

Ὁ Ξάνθος, γεμάτος ἀγανάχτησι, ἀποκρούοντας τὶς ἀνυπόστατες αὐτὲς κατηγορίες, ἔγραψε: «Καὶ τοῦτο μόνον ἔλειπε πρὸς συμπλήρωσιν τῶν πικριῶν μου, τὸ νὰ κατηγοροῦμαι ὡς σπάταλος τῆς περιουσίας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, ποὺ καὶ ἐγὼ κατέβαλα, τὸ κατὰ δύναμιν, τὸ πᾶν ὅ,τι εἶχον συνεισέφερον καὶ ἑμαυτὸν πολλάκις καὶ εἰς μόχθους καὶ εἰς κινδύνους ὑπέβαλον». Ἀργότερα ὁ Ξάνθος κάθισε κι ἔγραψε τὰ Ἀπομνημονεύματά του, ποὺ θγῆκαν στὰ 1845. Μ' αὐτὰ ὁ Ξάνθος προσπαθεῖ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, νὰ δώσῃ αὐθεντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρία καὶ νὰ τὶς στηρίξῃ πᾶ-

νω σὲ ἐπίσημα ντοκουμέντα (ἔγγραφα, γράμματα κλπ.), ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο του.

Δυστυχῶς ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀρχείου τοῦ Ξάνθου χάθηκε, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ποὺ σώθηκε καὶ περάστηκε στ' Ἀπομνημονεύματά του εἶναι πολύτιμο, δείχνει τὴν ψυχολογία, τὴν πίστη, τὴν ἀκατάβλητη δραστηριότητα τῶν ἀποστόλων τῆς Φιλικῆς καὶ ξεχωριστὰ τοῦ Ξάνθου, ποὺ στάθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωταρχικοὺς στυλοβάτες τῆς — ὁ νοῦς τῆς, ἡ ψυχὴ τῆς. Σκορπισμένοι, ἄλλος στὴ Μόσχα, ἄλλος στὸ Βουκουρέστι, ἄλλος στὴν "Υδρα, ἄλλος ἄλλοῦ, οἱ πρωτεργάτες τῆς Φιλικῆς σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Ἑκοσιένα, δὲν μπόρεσαν νὰ μάθουν, ἂν οἱ συνεργάτες τους κι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, βρίσκονται στὴ ζωὴ.

Ὁ Τσακάλωφ, ὕστερ' ἀπ' τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια, φεύγει ἀηδιασμένος ἀπ' τὸ Ναύπλιο καὶ ξαναγυρίζει στὴν Ὁδησσὸ καὶ στὴ Μόσχα, ὅπου βρίσκει τὸν Κομιζόπουλο. Στὴν Ὁδησσὸ ἔμαθε, ὅτι ὁ Ξάνθος ζεῖ καὶ βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι καὶ προσπαθεῖ, χωρὶς νὰ ξέρει τὴ σωστὴ διεύθυνσή του, ἀπευθύνοντας τὸ γράμμα του στὸ Ζαμάνη, νὰ ἐπικοινωνήσῃ μαζί του. Τοῦ γράφει λοιπὸν, ὅτι βρίσκεται στὴν Ὁδησσὸ (1832 μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια) καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὸ Ναύπλιο γιὰ τὴν Πόλη κι ἀπὸ ἐκεῖ πέρασε στὴν Ὁδησσὸ. «Πῶς ἀνεχώρησα, τοῦ γράφει, καὶ διὰ ποῦ καὶ ὁ ἴδιος τὸ ἄγνοῶ. Ἐφυγα χωρὶς νὰ ἡξεύρω ποῦ ὑπάγω· μίαν φορὰν ἀπὸ Τριέστι σοῦ ἔγραψα εἰς Ἀγκῶνα κάποιες προβλέψεις μου περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος· δι' ὀλίγον καιρὸν ἐνόμισα, ὅτι τότε εἶχα ἀπατηθῇ, ἀλλ' ὄχι! Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων εἶναι πάντοτε αὐτὴ!...» (12)

Ἀπ' αὐτὰ τὰ λίγα καταλαβαίνουμε τὸ σκόρπισμα καὶ τὸ ἄγριο κυνήγημα τῶν Φιλικῶν, ποὺ ἀναγκάζονται, γιὰ νὰ σώσουν τὴ ζωὴ τους, νὰ πάρουν τ' ἀνάπλαγα καὶ νὰ καταφύγουν στὸ ἐξωτερικόν. «Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων» πού, κατὰ τὸν Τσακάλωφ, μένει ἀμετάβλητη καὶ κυβερνᾷ τίς τύχες τῆς Ἑλλάδας, ἦταν ἡ ἐκτροπὴ τοῦ Εἰκοσιένα ἀπ' τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς σκοποὺς του, ἡ ὑποδούλωση τοῦ λαοῦ στοὺς ξένους προστάτες καὶ στὰ ἀσυνειδήτητα ὄργανά τους. Στὸ παραπάνω γράμμα του μάλιστα πρὸς τὸν Ξάνθο, ὁ Τσακάλωφ γράφει, ὅτι ὅσους ρώτησε γιὰ τὸν Ξάνθο δὲν ἤξεραν τίποτα, «μάλιστα ἦτον καὶ εἰς ὑποψίαν περὶ τῆς ζωῆς του».

Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξάνθου ἦταν ἔργο ὁμαδικὸ καὶ ἀντικειμενικόν — ἄλλωστε στὸ ἱστορικόν τους μέρος εἶναι πολὺ σύντομα, ἀφήνοντας τὸν περισσότερον ἀπ' τὸν λιγοστὸν χῶρον τους στὴν καταχώριση ἐγγράφων καὶ πολύτιμων ντοκουμέντων. Ὅταν ὁ Ξάνθος ἔγραψε τὸ ἔργο, ὁ Π. Σέκερης, ἓνας ἀπ' τοὺς πρωτερ-

γάτες τῆς Φιλικῆς στὴν Πόλη, τὸν ἔκανε προσεχτικόν στὴν ἀντικειμενικὴ ἐξιστόρηση τῶν πραγμάτων, ὅπως αὐτὰ ἔγιναν, χωρὶς προκαταλήψεις καὶ προσωπικὰ πάθη.

«Ἐπληροφορήθην, τοῦ γράφει, ὅτι καταγίνεσαι εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας μας. Τολμῶ νὰ σοῦ προβάλλω, ὅτι νὰ μὴν τὴν δώσης εἰς τὸν τύπον, προτοῦ νὰ τὴν ἰδῶ, διὰ νὰ μὴν ὑποπέσης εἰς λάθη (παροργιζόμενους δικαίως κατὰ τοῦ Ἀναγνωστοπούλου). Ἐὰν δὲ καὶ δὲν θελήσης νὰ κάμῃς τὴν γνώμην μου, ἐνθυμήσου ὅτι τὸ ἔργον εἶναι σπουδαῖον. Ἐνθυμήσου τέλος πάντων τὸ δημόσιον. Μὴ παραλείψης, καθὼς ὁ ἀχάριστος Περραιβός, τοὺς ὅσους συνέδραμον (ἐννοεῖ τοὺς Φιλικούς). Δὲν ἀνήκει αὐτὴ ἡ τιμὴ (ἐὰν εἶναι τιμὴ) εἰς τοὺς Ἀρχηγούς μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς συνεργάτας καὶ συντελέσαντας (ἐδῶ μὲ ὕψιστο πατριωτισμό, ὁ Σέκερης ἀντικρύζει τὴ Φιλικὴ Ἑταιρίαν ὡς ἔργο πανεθνικόν). Μάθε ὅτι σώζονται καὶ εἰς χεῖράς μου ἀπομνημονεύματα καὶ διὰ νὰ γίνῃ λειον τὸ σύγγραμμα κρίνω εὐλογον νὰ συνεννοηθῶμεν» (13)

Αὐτὰ γράφονται ἀπ' τὴν "Υδρα, ὅπου ἦταν τραηγυμένος ὁ Σέκερης, στὰ 1839 καὶ χρειάστηκαν ἕξη χρόνια γιὰ νὰ συγκεντρωθῇ τὸ ὕλικόν καὶ νὰ βρεθοῦν τὰ μέσα γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξάνθου, ποὺ γιὰ οἰκονομία περιορίστηκαν μόνο σὲ 239 σελίδες. Σ' αὐτές, μαζί μὲ τὸ Δοκίμιον τοῦ Φιλήμονα, περιορίστηκε ἡ ἱστορικὴ παράδοση τῆς Φιλικῆς.

Μέσα στὴ δεκαετία, ποὺ θγῆκαν τὰ Ἀπομνημονύματα τοῦ Ξάνθου, στάλθηκαν στὴν Ἀθήνα γιὰ τύπωμα καὶ τὰ πολύτιμα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Φιλικοῦ Ἀθανάσιου Ξοδιλοῦ, γραμμένα γύρω στὰ 1840 (στὰ 1846 ἦταν τελειωμένα), μὰ δὲν βρέθηκε τρόπος νὰ τυπωθοῦν καὶ ἀγνοημένα ὡς χτὲς σ' ἓνα παλιὸ χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, παραμένουν ἀκόμα ἀνέκδοτα (κῶδιξ 41 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸν τίτλον «Πρόοδος τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλικῶν ἐν τῇ Ἐπαναστάσει» μὲ τὰ πρῶτα συμβάντα Ὑψηλάντου. ἐν περιλήψει τὰ μετὰ ταῦτα ἔργα τινὰ τῶν Ἐφόρων καὶ παύσιν των· μὲ τῶν σωθέντων πραγμάτων τὸ τέλος. Γραφαὶ τιναί· ὁ Ὀρκος καὶ τὸ Λεξικόν».

Τὸ πρωτόγραφο αὐτοῦ τοῦ ἔργου σώθηκε στὸ Βουκουρέστι στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἑλλήνα βυζαντινολόγου καὶ νεοελληνιστῆ Δημοσθένη Ρούσου, ἀπ' ὅπου πέρασε στὰ χεῖρια τοῦ συνεχιστῆ καὶ ἀνεψιοῦ του Νέστορα Καμαριανοῦ, ποὺ ἀφοῦ τὸ μετάφρασε στὰ ρουμάνικα (ἡ μετάφραση ἀνέκδοτη, εἶναι καταθεμένη στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας καὶ χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα ἀπ' τοὺς Ρουμάνους ἱστορικούς), παραχώρησε τὸ ἑλληνικόν πρωτότυπον στὴν Ἀκαδημία Ἀ-

θηνῶν με τὴν ἀξιοζήλευτη πρωτοβουλία τοῦ ἐρευνῆτῃ τῆς νεώτερης ἱστορίας καὶ λογοτεχνίας μας, διευθυντῇ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Λέαν-τροῦ Βρανούση. Ὁ Βρανούσης ἐτοίμασε τὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου, τὸ συσχέτισε με τὸν κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ ἀφοῦ ἔκανε σχετικὴ ἀνακοίνω-ση(14) γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξόδου, τὸ συγγραφέα καὶ τὴν ἀξία τους, τὰ ὑπέβαλε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, περιμένοντας κι αὐτὸς κι ἐμεῖς περισσότερο, νὰ συντρέξουν οἱ πάν-τα ἀντίξοες περιστάσεις γιὰ τὸ γρήγορο τύπωμα μιᾶς πολύτιμης πηγῆς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, πού τὴν ἔ-θαψε ἡ μισαλλοδοξία τοῦ λογιωτατισμοῦ καὶ τὴν κρατοῦσε καταχωνιασμένη 120 πε-ρίπου χρόνια.

Οἱ περιπέτειες, πού εἶχε τὸ χειρόγραφο τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Θανάση Ξό-δου, δείχνουν πόσο, γιὰ τοὺς λόγους πῶς εἶπαμε, παραγνωρίστηκε ἡ μελέτη καὶ ἔ-ρευνα, ἡ διάσωση τῶν στοιχείων τῆς ἱστο-ρίας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας με συνέπεια νὰ χαθεῖ πολύτιμο ὑλικό, ἀναντικατάστατο ἀπὸ ἄλλες πλευρές.

Ὁ Ξόδου, γόνος τῆς Ἀρκαδικῆς Βυ-τίνας, ὅπου πρέπει νὰ τοῦ στηθῇ μιὰ μέρα προτομή, συνδεόταν στενά με τὸν Ξάνθο καὶ ἀλληλογραφοῦσε μαζί του. Τὰ Ἀπο-μνημονεύματά του τᾶγραψε κι αὐτὸς κατ' ἐπίδραση καὶ παράλληλα, με τὸν Ξάνθο, γιὰ ν' ἀποκαταστήσει τὴν κακοποιημένη ἱστορικὴ ἀλήθεια γιὰ τὸ ἔργο καὶ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Φιλικῆς. Ὁ Σκουφᾶς γράφει γιὰ τὸν Ξόδου ἐγκωμιαστικά: «ἦτον εἰς τῶν μεγαλεμπόρων Ἑλλήνων εἰς Βεσσαραβίαν, Πελοποννήσιος, ἐν ὑπολήψει καὶ εὐνοίᾳ παρὰ τῇ Ρωσικῇ ἐκεῖ Διοική-σει, εἰς τῶν ἐνθερμοτέρων ἀδελφῶν τῆς Ἑταιρίας καὶ πολλὰ δαπανήσας ἐν τῇ Ἐ-παναστάσει...»

Γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξόδου ὁ Βρανούσης τονίζει, ὅτι «δὲν εἶναι μόνον Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς Φιλι-κοῦ καὶ ἡ ἐκθεσὴ τῆς δράσεως ἐνὸς ἀτό-μου, ἀλλὰ ἡ ἐξιστόρησις τῆς δράσεως ἐ-νὸς προκεχωρημένου φυλακίου τῆς Φιλι-κῆς Ἑταιρίας, συνδέοντος τὴν ἐν Ρωσσίᾳ διοίκησιν τῆς Ὁργανώσεως με τὰς διακλα-δώσεις τῆς ἀνὰ τὰς παραδουναβείους χώ-ρας. Ἐκεῖ προετοιμάσθη τὸ ἔδαφος διὰ νὰ διαβῇ τὸν Προῦθον ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἐκεῖ ἔστησεν κατ' ἀρχὰς τὸ στρατηγεῖον του, διὰ νὰ ἐξορμήσῃ πρὸς νότον. Ὁ Ἀθανά-σιος Ξόδου, ὑπεύθυνον κατέχων τότε θέ-σιν, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ καὶ ἐκθέτει ἀ-γνώστους λεπτομερείας διὰ τὰ πρῶτα θή-ματα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἐκεῖ-νο δὲ τὸ ὅποιον καθιστᾷ πολύτιμον τὴν συγγραφὴν του εἶναι... τὸ πλῆθος τῶν ἀ-γνώστων λεπτομερειῶν καὶ κυρίως ἡ πα-ράθεσις δεκάδων ἐπιστολῶν, προκηρύξεων καὶ ἄλλων κειμένων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁ-

ποίων παραμένουν ἀγνωστα μέχρι τοῦ-δε...»

Ὁ Ξόδου δὲν κατέθηκε στὸν Ἀγώνα, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι κορυφαῖοι Φιλι-κοὶ καὶ εἶναι ἀγνωστο πότε πέθανε, γιὰτὶ δὲν βρέθηκε κανεὶς νὰ γράψῃ δυὸ λόγια γιὰ τὸ σεμνὸ καὶ ἀφανὲς αὐτὸν ἀγωνιστῇ, πού συμμερίστηκε τὴν κοινὴ μοῖρα ὅλων τῶν Φιλικῶν στὸ κεφάλαιο τῆς προγράψῃς καὶ τοῦ παραγνωρισμοῦ τους. Ἦταν πεθε-ρὸς τοῦ Ἡλίου Φωτεινοῦ, ἀνεψιοῦ τοῦ γνω-στοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Ὁ Ἡλίας Φωτεινός, ἔγραψε καὶ τύπωσε λιθογραφημένο στὰ 1846 τὸ σπα-νιώτατο ἱστορικὸ ἔργο «Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχία Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821 ἔτος», πού ἀναφερόμενο στοὺς τελευ-ταίους ἀγῶνες τῆς Φιλικῆς, εἶναι σημαντι-κὴ πηγὴ καὶ εἶναι εὐτύχημα πού ξανατυ-πώθηκε ὁλόκληρο στὴ σειρὰ τῶν Ἀπομνη-μονευμάτων τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα (Τσουκαλᾶ).

Μέσα στὸν κατατρεγμὸ τῶν Φιλικῶν καὶ γενικὰ τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα ἔ-πρεπε νὰ περάσουν ἑκατὸ περίπου χρόνια ὕστερα ἀπ' τὸ Φιλήμονα καὶ τὸν Ξάνθο, γιὰ νὰ δεῖ τὸ φῶς ἡ πρώτη νεώτερη μελέ-τη γιὰ τὴν Φιλικὴ Ἑταιρία γραμμὴν ἀπὸ τὸ Σακελλάριο Σακελλαρίου καὶ τυπω-μένη στὰ 1909 στὴν Ὁδησσό.(16) Τὸ ἔργο αὐτό, πού παρουσιάζει με πλούσιες πηγές καὶ αὐθεντικὰ στοιχεῖα τῇ δράσει τῆς Φι-λικῆς Ἑταιρίας στὴν Ὁδησσό καὶ γενικώ-τερα στὴ Ρωσσία, εἶναι πολύτιμο καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο λόγο: στίς σελ. 62 - καταχωρίζει ἐνδιαφέροντὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ θυμή-ματα τοῦ Φιλικοῦ Σταμάτη Κουμπάρη, ἀλλὰ δυστυχῶς εἶναι σήμερὰ σπανιώτατο κι αὐτὸ καὶ ἀπρόσιτο καὶ δὲν ξανατυπώ-θηκε ἀπὸ κανέναν.

Κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸς τῆς Φιλικῆς Ἑ-ταιρίας στὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι ὁ χαλ-κέντερος Μωραΐτης ἱστοριογράφος Τά-κης Κανδηλῶρος. Τὸ ἔργο του με τὸν τίτλο «Φιλικὴ Ἑταιρία 1814 - 1821», βγῆκε στὰ 1926 με τὴ γενναία χορηγία τοῦ μεγαλέμπορου τῆς Γορτυνίας Πανα-γιώτῃ Ξ. Οἰκονόμου. Ὁ Κανδηλῶρος συγ-κέντρωσε πολὺ ὑλικό, πού ἀπὸ ἔλλειψη με-θόδου δὲν μπόρεσε νὰ τὸ ἀξιοποιήσῃ καὶ τὸ παρουσίασε ἀσυνάρτητα με πολλὰς ἀ-κρισίες, ὥστόσο ὅμως ξαναζωντάνεψε ἱ-στορικὰ σ' ἓνα σύνολο τὸ ἀγνοημένο ἔργο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας.

Τέλος, στὰ 1937 βγῆκε τὸ ἔργο τοῦ Βαλ. Μέξα «Οἱ Φιλικοί», πού παρου-σιάζει τὸν κατάλογο τῶν Φιλικῶν ἀπὸ ἀ-νέκδοτο χειρόγραφο καὶ τὸν συνοδεύει με διαφωτιστικὰ σχόλια καὶ πληροφορίες.

Δὲν μνημονεύουμε στὴν ἐπισκόπησή μας αὐτὴ μικρὰ εἰδικὰ μελετήματα ἢ ἀνακοι-νώματα ἀρχεϊακά, πού εἶδαν, κατὰ και-ρούς, τὸ φῶς σὲ διάφορα ἱστορικὰ περιο-δικὰ ἢ σὲ ξεχωριστὰ τεύχη. Ἡ ὑπαρξὴ τους δὲν δημιουργεῖ περιοχὴ, δὲν δείχνει

καμμιὰ στροφή πρὸς τὶς Φιλικές ἔρευνες.

Ἡ Μεταντιστασιακὴ ἱστοριογραφία, ἰδίως μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ Γ. Ζωΐδη στη Ρουμανία, προχώρησε στὴ βαθύτερη ἀξιοποίηση καὶ τοποθέτηση τοῦ ἔργου τῶν Φιλικῶν, χρησιμοποιώντας ἀνέκδοτο ὕλικό ἀπὸ τὰ ρουμανικά καὶ ρωσικά Ἀρχεῖα, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε ἀκόμα νὰ μᾶς δώσει ἓνα μεγάλο συνθετικό ἔργο γιὰ τὴν Φιλικὴ Ἑταιρία, (17) γιατί, μὲ τὴ γενικὴ καθυστέρηση, πού παρουσιάζουν οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, ἓνα μεγάλο ὕλικό μένει ἀκατάταχτο, ἀνευρετηρίαστο κι ἀνέκδοτο, καταχωνιασμένο μέσα στὶς σκόνες τῶν ἀρχείων, τόσο τῶν τοπικῶν καὶ ἰδιωτικῶν, ὅσο καὶ τῶν κεντρικῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους. Τὴ στιγμή λοιπὸν πού δὲν μπορέσαμε τὰ δικά μας νὰ ἀξιοποιήσουμε, (18) εἶναι εὐνόητο, πὼς πολὺ ἀπέχουμε ἀπὸ τὸ νὰ ἀνατρέξουμε καὶ στὶς πηγές τῶν ξένων ἀρχείων (Ρωσσίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Ἀλβανίας, Τουρκίας, καὶ τὶς ἐκθέσεις τῶν Προξένων, καθὼς καὶ ἄλλα στοιχεῖα, πού λανθάνουν στὰ ἀρχεῖα τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας), ἀφοῦ ἀκόμα δὲν μπορέσαμε νὰ ἀξιοποιήσουμε οὔτε καὶ τὰ λίγα, πού οἱ ἐρευνητὲς τῶν χωρῶν αὐτῶν ἀνακαλύψανε, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, καὶ μὲ δημοσιεύματά τους θέσανε στὴ διάθεση τῆς ἐπιστήμης, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ἀπ' τὴν παραπάνω βιβλιογραφικὴ ἀνασκόπηση βγαίνουν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1) Γιὰ τοὺς λόγους, πού εἴπαμε, οἱ Φιλικοὶ μέσα στὶς συνθήκες τῆς παρανομίας πού δούλεψαν καὶ τοὺς κατοπινούς κατατρεγμούς πού δοκίμασαν, τόσο μέσα στὸ Εἰκοσιένα, ὅσο καὶ ἀρκετὰ χρόνια ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ δὲν μπόρεσαν νὰ μᾶς ἀφήσουν στοιχεῖα γιὰ τὸ ἔργο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Οἱ μοναδικές μας πηγές εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Φιλήμονα (1834) καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξάνθου (1845), καθὼς καὶ τὰ ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξόδλου (1846) μαζί μὲ τ' ἀποσπασματικά τοῦ Κουμπάρη, πού δημοσιεύθηκαν στὸ ἔργο τοῦ Σακελλάριου γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρία στὴν Ὀδησσό (1909). Ἐπίσης διάφορες σκόρπιες πληροφορίες στὰ ἀναφερόμενα στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἔργα, στὰ Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν, ἰδίως τοῦ Κασομούλη, καὶ διάφορα ἔγγραφα. Ἄν οἱ Φιλικοὶ μᾶς ἀφηναν τὰ ἀπομνημονεύματά τους στοὺς τόπους, πού ἔδρασαν καὶ στοὺς τομεῖς, πού ἐργάστηκαν, θὰ εἴχαμε σήμερα ὀλάκερη βιβλιοθήκη, τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα θὰ ἔδιναν ἀφθονο ὕλικό γιὰ τὸ γράψιμο μιᾶς συνθετικῆς ἱστορίας.

2) Ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία καὶ ἱστοριογραφία δὲν μπόρεσε ν' ἀναπληρώσει μέσα στὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια, πού πέρασαν ἀπ' τὴν ἱδρυση τῆς Φιλικῆς τὸ τε-

ράστιο κενό, πού δημιούργησε ἡ ἀνεπαρκέστατη ἱστορικὴ παράδοση τῶν Φιλικῶν, ἐξαντλώντας ὅλες τὶς δυνατότητες γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας καὶ τὴν ἀποκάλυψη, δημοσίευση, ἐπισήμανση, ἀξιοποίηση τοῦ ἀρχεῖακοῦ ὕλικου, πού, ἂν καὶ λιγοστὸ ἢ λεπτομερειακό, ξεφεύγει ἀκόμα, σκορπισμένο σὲ διάφορες συλλογές.

3) Ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία δὲν μπόρεσε οὔτε κι αὐτὰ τὰ ἔτοιμα πού θρῆκε νὰ συγκεντρώσει καὶ ν' ἀξιοποιήσει δίνοντας μονογραφίες καὶ ἔργα συνθετικά γιὰ ἓνα βαρυσήμαντο κεφάλαιο τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Καλὰ πού θρέθηκε, ὕστερ' ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια, ἓνας ὄψιμος ἐρασιτέχνης ἱστορικὸς γιὰ νὰ δώσει μιά, ἔστω καὶ λειψή, εἰκόνα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας (ἐννοῶ τὸν Τάκη Κανδηλῶρο). Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὸ γεγονός, ὅτι τὸ χειρόγραφο τοῦ Ξόδλου μὲ τ' Ἀπομνημονεύματά του γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρία, φανερωμένο ἀπ' τὸ Λάμπρο πρὶν ἀπὸ 60 χρόνια, παραμένει ἀκόμα ἀνέκδοτο κι ἀχρησιμοποίητο, κι ἀκόμα, ὅτι τὸ πολυγραφημένο ἱστόρημα τοῦ Ἡλία Φωτεινοῦ ἔμενε ἀπ' τὰ 1846 πού κυκλοφόρησε ὡς στὰ 1958 πού ξανατυπώθηκε στὴ Βιβλιοθήκη Γ. Τσουκαλᾶ ἀπρόσιτο, μπορούμε νὰ σχηματίσουμε μιὰν ἰδέα τῆς ἔκτασης πού πῆρε ἡ ἀποξένωση τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας ἀπ' τὴν ἱστορικὴ παράδοση τῶν Φιλικῶν. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας δὲν εἶναι μόνο ἓνα σύμπτωμά τῆς γενικῆς καθυστέρησης τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, ἀλλὰ ἂν κρίνουμε ἀπ' τὶς ἔρευνες, πού ἔγιναν, ἔστω καὶ ἀνοργάνωτες, γύρω ἀπ' τὸ Εἰκοσιένα, ὀφείλεται τόσο στὴν ἔλλειψη στοιχείων, ὅσο καὶ στὴν κληρονομημένη ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Εἰκοσιένα ὑποτίμηση καὶ κατασυκοφάντηση τοῦ ἔργου τῶν Φιλικῶν. Ἀπ' αὐτὰ τὰ δεινὰ δὲν μπόρεσε ἀκόμα ν' ἀπολυτρωθεῖ ἡ ἐπίσημη ἀκαδημαϊκὴ ἱστοριογραφία.

4) Ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία δὲν μπόρεσε ἀκόμα νὰ χρησιμοποιήσῃ πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρία, πού ἀπὸ χρόνια ἔχουν δημοσιευθεῖ, εἴτε μὲ τὴ μορφή ἀρχεῖακοῦ ὕλικου, εἴτε σὲ μονογραφίες καὶ γενικὰ ἔργα στὶς χώρες, ὅπου ξαπλώθηκε καὶ κατὰ ἓνα τρόπο ἔδρασε ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία. Ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ μεγάλη παρουσιάζεται ἡ καθυστέρηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας στὴν προσέγγιση καὶ ἀφομοίωση τῶν σοβιετικῶν ἐρευνῶν καὶ δημοσιευμάτων πού σχετίζονται μὲ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρία, ἀφήνω πού δὲν ἔκανε καμμιὰ προσπάθεια νὰ ἀναζητήσῃ ἡ ἴδια τὰ ντοκουμέντα γύρω στὴ Φιλικὴ Ἑταιρία καὶ γενικώτερα τὴ Νεοελληνικὴ Ἱστορία στὰ πλουσιώτατα Ρωσικά κρατικά ἀρχεῖα.

Γιὰ τὴν προσφορὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας μίλησα παραπάνω. Στὸ δεύτερο μέρος